

การศึกษาวิเคราะห์สาเหตุและปัจจัยแห่งการสำรวมอินทรีย์ในภิกขุวรรค

อรรถกถาธรรมบท

An Analytical Study of Causes and Factors Indriya's

Concentration in Bhikkuvagga in The Dhammapada

Commentary

พระมหาวิโรธ เขมจาโร (พัฒนสาร)^๑

Phramaha Wirod Khemacāro (Phatthanasan)

แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม^๒

Kritsana Raksachom

อรชร ไกรจักร์^๓

Orachorn Kraichackra

Received: April 19, 2025

Revised: May 17, 2025

Accepted: May 30, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาใน
ภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบท (๒) เพื่อศึกษาหลักการสำรวมอินทรีย์ในภิกขุวรรค อรรถกถาธรรม

^๑ นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาพระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย Master of Buddhism, Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya
University, โทรศัพท์ ๐๘๒ ๑๐๑๘๗๕๕

^๒ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาพระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย Master of Buddhism, Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya
University

^๓ โรงพยาบาลสำโรงการแพทย์, Email : webinfo@samrong-hosp.com Tel : ๐๒ ๓๖๑

บท (๓) เพื่อวิเคราะห์สาเหตุและปัจจัยแห่งการสำรวมอินทรีย์ในภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบท เป็นการวิจัยเชิงเอกสารโดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา ผลการวิจัยพบว่า ภิกขุวรรคปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ โครงสร้างและเนื้อหาเป็นร้อยกรองคาถาฉันท์ลักษณะ ในอรรถกถามีเนื้อหาทั้งร้อยกรองและร้อยแก้ว จำนวน ๑๒ เรื่อง ได้แก่ (๑) เรื่องภิกษุ ๕ รูป (๒) เรื่องภิกษุฆ่าหงส์ (๓) เรื่องพระโกกาลิกะ (๔) เรื่องพระธรรมารามเถระ (๕) เรื่องภิกษุผู้ค้ำฝาดผิดรูปใครรูปหนึ่ง (๖) เรื่องปัญจัคคทายกพราหมณ์ (๗) เรื่องภิกษุหลายรูป (๘) เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป (๙) เรื่องพระสันตกายเถระ (๑๐) เรื่องพระนังคณเถระ (๑๑) เรื่องพระวักกเถระ (๑๒) เรื่องสมณสามเณร หลักการสำรวมอินทรีย์ในภิกขุวรรค เป็นการจัดระเบียบทางทวารทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไม่ให้หวนไหวไปตามอารมณ์ที่มากระทบ เพื่อให้เกิดความสำรวมกาย วาจาใจ มีหลักธรรมสนับสนุน คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ศรัทธา ความเพียร ความอดทน อโลภะ อโทสะ อโมหะ หิริ โอตตัปปะ สติ สัมปชัญญะ ความไม่ยึดมั่นถือมั่นในชั้น ๕ ความไม่คึกคะนองทางกายวาจาใจ ซึ่งเป็นหลักการสำรวมอินทรีย์ที่สำคัญในการส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้ปฏิบัติบรรลุผลนิพพาน สาเหตุและปัจจัยแห่งการสำรวมอินทรีย์ในภิกขุวรรค เหตุปัจจัยสนับสนุน คือ ทาน ศรัทธา ขันติ วิริยะ สติ ศีล สมาธิ ปัญญา ความไม่ประมาท นาถธรรม กัลยาณมิตร วาจาาม ยินดีในธรรม โพธิปักขยธรรม ๓๗ ชั้น ๕ สันโดษ ปิติ ปราโมทย์ และปฏิสันถาร ซึ่งการปฏิบัติเหล่านี้นำไปสู่การสำรวมทวาร การพิจารณาเตือนตน การสำรวมมือ เท้า วาจา สำรวมตน สำรวมใจ สำรวมอย่างสม่ำเสมอ ความสงบแห่งกายวาจาใจ การปฏิบัติธรรม การกำจัดราคะโทสะและโมหะ การบรรลุธรรม

คำสำคัญ : การสำรวมอินทรีย์, ภิกขุวรรค, อรรถกถาธรรมบท, พระไตรปิฎก, การปฏิบัติธรรม

Abstract

In this thesis, three objectives were This research has three objectives: 1) to study the structure and content of Bhikkhu Vagga of Dhammapada; 2) to study the restraint of faculties in Bhikkhu Vagga of Dhammapada; and 3) to analyze the causes and conditions behind the restraint of faculties in Bhikkhu Vagga of Dhammapada. This study employed documentary research methodology by analyzing data from the Tipitaka and its commentaries. The results reveal that

the structure and content of Bhikkhu Vagga in the 25th book of the Tipitaka are written in verse, while in the commentaries are in both verse and prose. There are of 12 stories in total: 1) five monks, 2) a monk who killed a swan, 3) a monk named Kokālika, 4) venerable Dhammārāma, 5) the traitor monk, 6) the Brāhmin who offered alms food to the Buddha, 7) a devout lady and the thieves, 8) meditation on jasmine flowers, 9) venerable Santakāya, 10) venerable Naṅgala Kula, 11) a Monk named Vakkali, and 12) the novice monk Sumana who performed a miracle. In Bhikkhu Vagga, faculties involving the eyes, ears, nose, tongue, body, and mind are restrained so that they are not attached to things that come into contact. Other dhammas, such as precepts, concentration, wisdom, faith, effort, patience, non-greed, non-hatred, non-delusion, moral shame and dread, mindfulness and comprehension, non-attachment to the five aggregates, and non-bodily and mentally impetuousness, play an important role in restraining faculties and enabling practitioners to obtain Nibbāna accordingly. The causes of the restraint of faculties in Bhikkhu Vagga include giving, faith, tolerance, effort, mindfulness, precepts, concentration, wisdom, carefulness, virtues for protection, good company, pleasant speech, 37 virtues partaking of enlightenment (Bodhipakkhiya-dhamma), the five aggregates, zest and joy, and salutation, all of which leads to the restraint of all doors, such as, the constant restraint of hands, feet, speech, body, and mind; meditation; the elimination of greed, hatred, and delusion; and finally, the attainment of enlightenment.

Keywords: Sense restraint, Bhikkhu Vagga, Dhammapada Commentary, Tipitaka, Meditation

๑. บทนำ

การสำรวมอินทรีย์เป็นหลักการสำคัญในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นเครื่องป้องกันมิให้จิตใจหวั่นไหวไปตามอารมณ์ที่เข้ามากระทบ ซึ่งเป็นคุณสมบัติขั้นพื้นฐานที่ภิกษุจำเป็นอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันพบว่า วิกฤตบางรูปยังคงมีพฤติกรรมขาดการสำรวมอินทรีย์ ดังที่ปรากฏให้เห็นเป็นข่าวทางสื่อวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ หรือสื่อออนไลน์ต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น กรณีการเที่ยวในสถานที่โจคร^๔ การดื่มสุรา^๕ หรือพัวพันกับทรัพย์สินเงินทอง^๖ เป็นต้น ส่งผลให้เกิดความเสื่อมเสียต่อภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ และทำให้ประชาชนเสื่อมศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งปัญหาเหล่านี้ชี้ให้เห็นชัดว่า ยังมีวิกฤตบางรูปในพระพุทธศาสนาปล่อยตัวปล่อยใจให้กิเลส ความโลภ ความโกรธ และความหลงเข้าครอบงำจิตใจ ไม่ประพฤติวัตรปฏิบัติตนตามคำสอนที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ เป็นเหตุให้ภิกษุถูกเหมารวมว่าเป็นผู้ประพฤติตนไม่เหมาะสมแก่สมณสาธูป จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ภิกษุจะต้องศึกษาหลักธรรมสาเหตุและปัจจัยที่สนับสนุนการสำรวมอินทรีย์ ดังมีคำสอนปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท ขุททกนิกายว่า บุคคลผู้สำรวมมือ สำรวมเท้า สำรวมวาจา สำรวมตน ยินดีธรรมภายใน มีจิตตั้งมั่น อยู่ผู้เดียว สันโดษ บัณฑิตทั้งหลายเรียกว่า เป็นภิกษุ^๗

คัมภีร์ธรรมบท ขุททกนิกาย พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ มีทั้งหมด ๕ คัมภีร์ ได้แก่ (๑) ขุททกปาฐะ (๒) ธรรมบท (๓) อุทาน (๔) อิติวุตตกะ (๕) สุตตนิบาต ในส่วนของคัมภีร์ธรรมบทนั้นเป็นคาถาล้วนมี ๒๖ พรรค ๓๐๕ เรื่อง ๔๒๓ คาถา^๘ ในจำนวน ๒๖ พรรคนั้น พรรคที่ ๒๕ เป็นพรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอนภิกษุ เรียกว่า ภิกขุพรรค ซึ่งอธิบายถึงความสำคัญของการสำรวมอินทรีย์ไว้อย่างชัดเจน เช่น เหตุการณ์ที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภกรณีภิกษุสองรูปขาดความสำรวม ทำให้เกิดอันตรายต่อสัตว์ และความเสื่อมเสียแก่พระศาสนา^๙ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมี

^๔ มติชนออนไลน์, (๒๑ มี.ค. ๖๖), “เพจดังแฉ รักษาการเจ้าอาวาส ถลกสบงเปลี่ยนชุด ปาร์ตี้กลางคืน ผู้ใหญ่บ้าน คาดถูกใส่ร้าย”, **มติชนออนไลน์**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://www.matichon.co.th/region/news_3885004 [๗ มกราคม ๒๕๖๗].

^๕ มติชนออนไลน์, (๑๖ พ.ย. ๖๖), “พระเฒ่าแถม ชิงรถเซไปมา อีก ๑ รูปที่มาด้วยบัดดี้มจับสีกทั้งคู่ ตอนรอให้สร้างส่ง ตร.ซื้อเหล้าเพิ่ม”, **มติชนออนไลน์**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://www.matichon.co.th/region/news_4286418 [๗ มกราคม ๒๕๖๗].

^๖ มติชนออนไลน์, (๒๑ พ.ย. ๖๖), “เจ้าอาวาสวัดดัง หอบเงินกฐิน ๗ แสนหนี ดิดหนีชาวบ้านอีก ๔ ล้าน ดอดขึ้นบัสหายตัวเจียนบ”, **มติชนออนไลน์**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://www.matichon.co.th/region/news_4293753 [๗ มกราคม ๒๕๖๗].

^๗ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๖๒/๑๔๖.

^๘ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑-๔๒๓/๒๓-๑๖๘.

^๙ ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๒๕-๕๒๖.

หลักธรรมที่เป็นเครื่องสนับสนุนการสำรวมอินทรีย์ไว้อย่างเป็นระบบหรือเป็นแนวทาง กล่าวคือ ศีล สมาธิ ปัญญา สติ สัมปชัญญะ^๑ เมื่อภิกษุระลึกถึงธรรมอยู่ย่อมไม่เสื่อมจากสัทธรรม^๒ หลักการดังกล่าวนี้ช่วยให้ภิกษุสามารถรักษาสมณสารูปของตนไว้ได้อย่างเหมาะสม

ปัจจุบันประเทศไทยถือเป็นจุดศูนย์กลางพระพุทธศาสนาเถรวาทของโลก มีกุลบุตร เข้ามาอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาจำนวนมาก จากข้อมูลสถิติของทางสำนักงาน พระพุทธศาสนาแห่งชาติรายงานว่ามีพระภิกษุสงฆ์ทั้งหมดจำนวน ๒๘๘,๙๕๖ รูป^๓ ครั้นเข้ามาอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้วก็มีการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม แผนกบาลี และแผนกสามัญ ซึ่งเป็นการจัดการศึกษาให้ภิกษุสามเณรเป็นเบื้องต้น^๔ รวมทั้งการ^๕ ประพติพรหมจรรย์รักษาพระธรรมวินัยและข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ตามที่พระอุปัชฌาย์อาจารย์ แนะนำพร่ำสอน ถึงกระนั้นก็ยังมิมีภิกษุบางรูปที่ทำตัวเป็นผู้ว่ายากสอนยาก ขาดการสำรวมอินทรีย์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ^๖ ประพัตติตนไม่เหมาะสมแก่สมณสารูป ล่วงละเมิดสิกขาบทและ พระวินัยบัญญัติ^๗ ทำให้เกิดปัญหาตามมาส่งผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาโดยตรง ญาติโยม เสื่อมศรัทธาไม่ยอมอุปถัมภ์ภิกษุผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ เพราะประพัตติผิดพระวินัย และกฎหมาย ของบ้านเมือง

จากเหตุการณ์ปัจจุบันที่พระภิกษุบางรูปยังมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม และหลักคำ สอนการสำรวมที่มีคุณค่าในภิกษุวรรค อรรถกถาธรรมบทดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงเห็นถึง ความสำคัญของการศึกษาเชิงวิเคราะห์เกี่ยวกับสาเหตุและปัจจัยที่ทำให้เกิดการสำรวมอินทรีย์ใน

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^๒ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๖๔/๑๔๗.

^๓ ไทยพีบีเอส, (๑๓ พ.ย. ๖๖), “พวงเพชร เร่งทำ Big Data พระภิกษุสงฆ์ ดูแลสถิติ รักษากฎวินัยบาลี”, Thai PBS, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://www.thaipbs.or.th/news/content/333837> [๗ มกราคม ๒๕๖๗].

^๔ พระเทพเวที (พล อาภากร), “บันทึกประวัติศาสตร์ การเสนอให้มีพระราชบัญญัติพระ ปริยัติธรรม พ.ศ. ๒๕๖๒”, วารสารสำนักเรียนวัดอาวุธวิกสิตาราม ศาสนศึกษา, ปีที่ ๓๓ (กันยายน ๒๕๖๖): ๘๒.

^๕ ส.ม. (ไทย) ๖๙/๔๙๖/๓๐๖.

^๖ วิมพา. (ไทย) ๒/๓๖๗/๔๙๐.

ภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบท เพื่อให้ทราบถึงโครงสร้างและเนื้อหาในภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบท เพื่อให้ทราบหลักการสำรวมอินทรีย์ในภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบท เพื่อให้ทราบสาเหตุและปัจจัยแห่งการสำรวมอินทรีย์ในภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบท ว่าแท้จริงแล้วภิกษุจะต้องสำรวมอินทรีย์อย่างไร โดยอาศัยเหตุปัจจัยแห่งการสำรวมอินทรีย์ในภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบท ซึ่งมีเนื้อหาที่น่าสนใจ เพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่สามารถนำไปปรับใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาพฤติกรรมของภิกษุ และเป็นแนวทางการส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสืบไป

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาในภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบท
๒. เพื่อศึกษาหลักการสำรวมอินทรีย์ในภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบท
๓. เพื่อวิเคราะห์สาเหตุและปัจจัยแห่งการสำรวมอินทรีย์ในภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบท

วิธีการวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) มีขั้นตอนวิธีการวิจัย ดังนี้

๑. การรวบรวมข้อมูล ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ อรรถกถาธรรมบท ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๖ รวมถึงคัมภีร์มิลินทปัญหา คัมภีร์วิสุทธิมรรค และงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง โดยคัดเลือกจากแหล่งที่มีความน่าเชื่อถือ และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๒. การจัดหมวดหมู่ข้อมูล นำข้อมูลที่รวบรวมมาจัดหมวดหมู่ตามวัตถุประสงค์การวิจัย ๓ ด้าน คือ ด้านโครงสร้างและเนื้อหา ด้านหลักการสำรวมอินทรีย์ และด้านสาเหตุและปัจจัยแห่งการสำรวมอินทรีย์

๓. การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์เนื้อหาข้อมูล (Content Analysis) โดยใช้หลักพุทธศาสตร์ในการตีความและเชื่อมโยงหลักธรรมต่าง ๆ จากนั้นนำข้อมูลที่ได้ไปสรุป วิเคราะห์ และสังเคราะห์เป็นประเด็นสำคัญตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๔. การสรุปผลและนำเสนอ การนำเสนอผลการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ โดยสรุปเนื้อหาหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง รวมถึงสาเหตุและปัจจัยแห่งการสำรวมอินทรีย์ พร้อมระบุข้อเสนอแนะที่สามารถนำไปใช้ในการปฏิบัติหรือศึกษาต่อยอดต่อไป

ผลการวิจัย

๑. จากการศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาในภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบท พบว่า เป็นการอธิบายพระบาลีในพุทธพจน์ ในคราวที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้ไปศึกษาพระไตรปิฎกแล้วจึงแต่งคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ซึ่งเป็นภาษามคธ ได้มีการอธิบายเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ จะมีเรื่องปัจจุบัน และเรื่องในอดีตเกี่ยวเนื่องกัน โดยโครงสร้างของภิกขุวรรคมี ๔ ส่วน คือ (๑) บทเกริ่นนำที่แนะนำเนื้อหาของเรื่อง (๒) เนื้อหาหลักที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง (๓) คำสอนของพระผู้มีพระภาคในรูปแบบพระคาถา ซึ่งมักจะประกอบด้วยข้อคิดหรือคำสอนในลักษณะร้อยกรอง พร้อมคำอธิบายจากพระอรรถกถาจารย์ในรูปแบบของบทอรรถกถานำไปสู่เหตุปัจจัยแห่งการสำรวมอินทรีย์ (๔) การสรุปคำสอนในตอนท้าย ส่วนเนื้อหาของภิกขุวรรค ๑๒ เรื่อง มีลักษณะการบอกเล่าเนื้อหาของพระธรรมเทศนาที่เป็นพระคาถา โดยส่วนแรกของพระคาถาจะถูกตั้งไว้เป็นอุเทศธรรม และมีการอธิบายสถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับบุคคลนั้น ๆ เกี่ยวกับการสำรวมอินทรีย์ และการเป็นภิกษุที่สมบูรณ์แบบ โดยยกตัวอย่างจากเรื่องราวในอดีตชาติของบุคคลต่าง ๆ เพื่อนำมาตรัสสอนเป็นตัวอย่างให้ภิกษุเกิดการสำรวมอินทรีย์ มีดังต่อไปนี้

(๑) เรื่องภิกษุ ๕ รูป พระผู้มีพระภาคตรัสสอนหลักการสำรวมทวารทั้งปวง มีจักขุ ทวารเป็นต้น เป็นคุณยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติตามสมควรแก่กำลังสติปัญญา เพราะเป็นเหตุให้เกิดอินทรีย์สังวร คือ การสำรวมในอินทรีย์ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จบพระธรรมเทศนาภิกษุทั้ง ๕ รูป ก็บรรลุลหิตผล^๑

(๒) เรื่องภิกษุฆ่าหงส์ พระผู้มีพระภาคตรัสสอนการที่จะได้ชื่อว่าเป็นภิกษุสมบูรณ์แบบนั้น ต้องเป็นผู้สำรวมอินทรีย์ มีจิตใจประกอบด้วยเมตตาธรรม ไม่ทำลายศีลมีปาณาติบาตเป็นต้นให้ต่างพร้อย ประพฤติวัตรปฏิบัติตนตามคำสอนของพระผู้มีพระภาคอย่างเคร่งครัด จึงจะ

^๑ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๒๒-๕๒๕.

ชื่อว่าเป็นภิกษุโดยสมบูรณ์แบบ จบพระธรรมเทศนา มหาชนจำนวนมากได้บรรลุอริยผลมีโสดาปัตติผล เป็นต้น^๗

(๓) เรื่องพระโกกาลิกะ พระผู้มีพระภาคตรัสสอนเกี่ยวกับการพูดให้ถูกกาลเวลาและสถานที่ ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ ส่วนบุคคลผู้ไม่รู้จักกาล ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จได้โดยยาก เหมือนกับเต่าที่ไม่รู้จักสำรวจปาก พูดไม่ถูกที่ ไม่ถูกเวลา ย่อมเกิดความฉิบหายตายเพราะปากของตนพาช่วย จบพระธรรมเทศนา มหาชนจำนวนมากได้บรรลุอริยผลมีโสดาปัตติผล เป็นต้น^๘

(๔) เรื่องพระเถระผู้ยินดีในธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญการปฏิบัติธรรมบูชา พระองค์มากกว่าการบูชาด้วยสิ่งของมีดอกไม้และของหอม เป็นต้น การปฏิบัติธรรมคือการยินดีในธรรมที่พระองค์ทรงตรัสไว้ แล้วนำมาธรรมนั้นมาประพฤติปฏิบัติให้บรรลุมรรคผลนิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา จบพระธรรมเทศนา พระธรรมรามเถระบรรลุอรหัตผล^๙

(๕) เรื่องภิกษุผู้คบฝ้ายผิดรูปใดรูปหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้ภิกษุเป็นผู้มีกน้อย สันโดษ ไม่ดูหมิ่นลาภสักการะที่ตนได้มา ไม่ว่าจะมากหรือน้อยก็ตาม ไม่ควรเที่ยวแสวงหาลาภของผู้อื่นด้วยความโลภ ควรพอใจในสิ่งที่ตนมี และยินดีในสิ่งที่ตนได้ ตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ และไม่ควรเอาตนเข้าไปอาศัยอยู่ในฝักฝ้ายภิกษุที่มีความเห็นผิดไปจากพระธรรมคำสอน จบพระธรรมเทศนา มหาชนจำนวนมากได้บรรลุอริยผลมีโสดาปัตติผล เป็นต้น^{๑๐}

(๖) เรื่องปัญจคหายุคพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสสอนการทำบุญให้ทานแม่จะเป็นอาหารหวานคาวหรือสิ่งของเพียงเล็กน้อย แต่ถ้าทำด้วยจิตใจที่เป็นกุศลจริง ๆ ย่อมได้อานิสงส์มากมาย และไม่ควรถูหมิ่นในสิ่งของที่จะถวายว่าเล็กน้อย สำหรับกุลบุตรผู้บวชในพระพุทธศาสนานี้ การที่จะได้ชื่อว่าเป็นภิกษุโดยสมบูรณ์แบบต้องเป็นผู้ไม่มีความกำหนัด ไม่ยึด

^๗ พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๒๕-๕๒๙.

^๘ พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๓๐-๕๓๒.

^๙ พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๓๒-๕๓๔.

^{๑๐} พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๓๔-๕๓๗.

มันถือมันหลงรูปหลงนาม จึงจะได้ชื่อว่าเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง จบพระธรรมเทศนา พราหมณ์และนางพราหมณีผู้เป็นภรรยาได้บรรลุพระอนาคามีผล^๒

(๗) เรื่องภิกษุหลายรูป พระผู้มีพระภาคตรัสสอนภิกษุผู้อยู่ด้วยเมตตา เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาก็จะพึงบรรลุสันตปท อันเป็นที่ระงับสังขาร เป็นสุข ต่อจากนั้นจักบรรลุนิพพาน ในอภยธรรมนั้น ความสำรวมอินทรี ความสันโดษ และความสำรวมในปาติโมกข์ เป็นเบื้องต้นของภิกษุผู้มีปัญญาในศาสนา จบพระธรรมเทศนาภิกษุทั้งหลายก็บรรลุอรหัตผล^๓

(๘) เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป พระผู้มีพระภาคตรัสสอนภิกษุผู้มุ่งหวังจะบรรลุมรรคผลนิพพานต้องหาสถานที่อันเป็นสปปายะ สงบ วิเวก เหมาะแก่การบำเพ็ญสมณธรรม ประพฤติพรหมจรรย์ เจริญสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐานในสถานที่สปปายะ สิ่งเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเอื้อเพื่อแก่การเจริญสมณธรรมของภิกษุผู้มุ่งหวังมรรคผลนิพพานนั่นเอง จบพระธรรมเทศนา ภิกษุเหล่านั้นก็บรรลุพระอรหัตผล^๔

(๙) เรื่องพระสันตกายเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้ภิกษุมีกายสงบ มีวาจาสงบ มีใจสงบ มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว และเป็นผู้ละโลกามิสได้ เรียกว่า ผู้สงบระงับ จบพระธรรมเทศนา พระสันตกายเถระบรรลุพระอรหัตผล^๕

(๑๐) เรื่องพระนังคัลกุญเระ พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้ภิกษุตัดกิเลสตนเอง มีสติ จึงจักอยู่เป็นสุข ตนเองเป็นที่พึ่งของตน ไม่มีใครจะเป็นที่พึ่งของตนได้ตลอดไป จบพระธรรมเทศนา ประชาชนจำนวนมากที่ฟังพระธรรมเทศนาอยู่ในที่นั้น ต่างก็บรรลุอุริยผลทั้งหลายมีโสดาปัตติผล เป็นต้น^๖

(๑๑) เรื่องพระวัคคิเถระ ตรัสสอนพระวัคคิเถระเกี่ยวกับการเห็นธรรม เมื่อรู้ธรรมเห็นธรรมก็เท่ากับเห็นพระองค์ เมื่อเห็นพระองค์ก็ชื่อว่าเห็นธรรม พระองค์กับธรรมเป็นอันหนึ่ง

^๒ พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๓๗-๕๔๐.

^๓ พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๔๑-๕๕๑.

^๔ พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๕๑-๕๕๒.

^๕ พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๕๒-๕๕๓.

^๖ พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๕๔-๕๕๖.

อันเดียวกัน ไม่อาจแยกขาดจากกันได้ จบพระธรรมเทศนา พระวักลิเถระบรรลุประอรหัตผล หลุดพ้นจากกิเลสด้วยศรัทธา เป็นพระสาวกผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายว่า ผู้เป็นสัทธาธิมุ^๒

๖

(๑๒) เรื่องสุนนสามเณร สุนนสามเณรเป็นผู้สร้างบารมีมาแต่อดีตชาติบริบูรณ์แล้ว พอมาชชาติปัจจุบันนี้ ได้ออกบวชเป็นสัทธินิหาริกของพระอนูรุธเถระ และบรรลอรหัตตผลใน ขณะที่ปลงผมเสร็จ พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญยิ่งนัก และตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายตั้งอยู่ใน ความไม่ประมาทว่าตนยังหนุ่มแน่น ให้รับเร่งประกอบขวนขวายในพุทธศาสนา จบพระธรรม เทศนา ประชาชนจำนวนมากที่ฟังพระธรรมเทศนาอยู่ในที่นั้น ต่างก็บรรลุอรหัตผลทั้งหลายมิไสรดา บัตติผล เป็นต้น^๓

๗

อีกอย่างหนึ่ง เนื้อหาในภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบทประกอบด้วยประเด็นสำคัญที่ ช่วยให้ภิกษุเห็นการปฏิบัติตนเพื่อการสำรวมอินทรีย์ในแง่มุมต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

(๑) การสำรวมทวารทั้ง ๖ ได้แก่ เรื่องราวในภิกขุวรรคมีการกล่าวถึงการปฏิบัติตาม หลักการสำรวมอินทรีย์ที่เกี่ยวข้องกับทวารทั้ง ๖ ได้แก่ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ นานินทรีย์ ชิวหินท รีย์ กายินทรีย์ และมณินทรีย์ โดยมุ่งเน้นถึงการควบคุมและการป้องกันไม่ให้เกิดการรับรู้ผ่านทวารทั้ง หกนี้ไปสู่การเกิดกิเลสหรือความมัวหมองทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

(๒) กรณีศึกษาต่าง ๆ ได้แก่ เรื่องราวในภิกขุวรรคที่ผู้วิจัยนำเสนอเน้นรวมถึง กรณีศึกษาหลักธรรมและคำสอนเกี่ยวกับภิกษุบางรูปที่มีพฤติกรรมไม่เหมาะสม หรือกรณีที่ภิกษุ มีการสำรวมอินทรีย์อย่างดียิ่ง การศึกษาหลักคำสอนเหล่านี้ช่วยให้เห็นภาพรวมของการปฏิบัติ ตามหลักธรรมและการสำรวมอินทรีย์ในสถานการณ์จริง

(๓) การเน้นความสำคัญของการปฏิบัติตามธรรมวินัย ได้แก่ เนื้อหาในภิกขุวรรคยัง เน้นย้ำถึงความสำคัญของการปฏิบัติตามธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด โดยไม่ประมาทในคำสอนและ แนวทางประพฤติปฏิบัติของพระผู้มีพระภาค ซึ่งเป็นแนวทางที่สำคัญสำหรับการดำเนินชีวิตตาม หลักธรรม

(๔) แนวทางในการปฏิบัติตน ได้แก่ การศึกษาเหตุและปัจจัยแห่งการสำรวมอินทรีย์ ในภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบท ยังช่วยให้ภิกษุรู้จักกำหนดแนวทางปฏิบัติตนที่เหมาะสมสำหรับ

^๒ ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๕๖-๕๕๙.

^๓ อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๒/๒๕.

ภิกษุ ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยการนำหลักการ
 สारวมอินทรีย์ไปสู่การปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ต่อทั้งตนเองและประชาชนในสังคม โดยอาศัย
 หลักการแห่งความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตของภิกษุแต่ละรูปกับส่วนรวม ซึ่งหมายถึงภิกษุด้วยกัน คือ
 ทั้งกับประชาชนกว้างออกไป และกับภิกษุด้วยกัน การสัมพันธ์กับส่วนรวม คือ ภายในชุมชนสงฆ์
 ที่เป็นส่วนของตัวเอง และกับประชาชนในวงกว้างนี้เป็นเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคม^๒ ๘

๒. จากการศึกษาการสารวมอินทรีย์ในภิกษุวรรค อรรถกถาธรรมบท พบว่าหลักการ
 สारวมอินทรีย์ในพระพุทธศาสนาประกอบด้วยทวารทั้ง ๖ คือ

- (๑) จักขุนทรีย์ (การรับรู้ทางสายตา)
- (๒) โสตินทรีย์ (การรับรู้ทางการมองเห็น)
- (๓) ฆานินทรีย์ (การรับรู้ทางการดมกลิ่น)
- (๔) ชิวหินทรีย์ (การรับรู้ทางการลิ้มรส)
- (๕) กายินทรีย์ (การรับรู้ทางการสัมผัส)
- (๖) มนินทรีย์ (การรับรู้ทางความคิด)^๒ ๙

อินทรีย์ทั้ง ๖ ประการนี้มีความสำคัญต่อการศึกษาและนำไปประพฤติปฏิบัติตามที่
 ปรากฏในภิกษุวรรค อรรถกถาธรรมบท ซึ่งเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา อินทรีย์เหล่านี้สามารถ
 จัดกลุ่มได้เป็นหมวดหมู่ตามที่เป็นจริงของการสารวมอินทรีย์ เช่น อินทรีย์ที่เกี่ยวข้องกับการ
 รับรู้ผ่านประสาทสัมผัสต่าง ๆ ได้แก่ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์
 และอินทรีย์ที่เกี่ยวข้องกับความคิด ได้แก่ มนินทรีย์ ขยายเนื้อความให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังต่อไปนี้

(๑) การควบคุมทวารทั้ง ๖ คือ ภิกษุจะต้องจัดระเบียบการทำงานของอินทรีย์ทวาร
 ทั้ง ๖ ได้แก่ จักขุนทรีย์ (การมองเห็น) โสตินทรีย์ (การฟัง) ฆานินทรีย์ (การดมกลิ่น) ชิวหินทรีย์
 (การลิ้มรส) กายินทรีย์ (การสัมผัส) และ มนินทรีย์ (การคิด) เพื่อป้องกันการไม่สารวมทางทวาร
 ใดทวารหนึ่ง

^๒ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), ตามพระใหม่ ไปเรียนธรรม, พิมพ์ครั้งที่
 ๒, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๖), หน้า ๙๓.

^๒ ส.ม. (ไทย) ๖๙/๔๙๗/๓๐๖.

(๒) การระมัดระวังในการรับรู้ คือ ภิกษุจะต้องมีความระมัดระวังรู้เท่าทันในกระบวนการรับรู้ทั้งสิ่งที่เข้ามาจากภายนอกและการรับรู้ของอายตนะภายใน เพื่อหลีกเลี่ยงไม่ปล่อยให้เกิดกิเลสหรือความมัวหมองครอบงำจิตใจได้

(๓) การควบคุมการกระทำที่เกิดจากการรับรู้ คือ การควบคุมกระบวนการทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้ เช่น การมอง การฟัง การดม การลิ้มรส การสัมผัส และการคิด ต้องประพฤติปฏิบัติด้วยความมีสติและเป็นระบอบอย่างชัดเจน เพื่อไม่ให้เกิดผลเสียต่อตนเองและผู้อื่น

(๔) การปฏิบัติตามหลักธรรมวินัย คือ การปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดในการสำรวมอินทรีย์ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมวินัยในสมณเพศ ซึ่งช่วยในการรักษาความบริสุทธิ์ของกาย วาจา และใจ เป็นอุปการะเกื้อหนุนต่อการปฏิบัติเพื่อการบรรลุมรรคผลนิพพาน

การสำรวมอินทรีย์อย่างมีประสิทธิภาพจึงเป็นการส่งเสริมความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างภิกษุกับสังคม และเสริมสร้างการปฏิบัติธรรมที่มีความหมายและประโยชน์สูงสุด หลักการสำรวมอินทรีย์ที่ว่านั่นอาศัยการปฏิบัติที่อ้างอิงจากคำสอนของพระผู้มีพระภาคที่ทรงแนะนำให้ภิกษุสำรวมรักษา ระมัดระวังการสัมผัสที่จะเกิดขึ้น และกระบวนการทำงานของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่ผ่านเข้ามาทางอินทรีย์ทั้ง ๖ เนื่องจากว่า เมื่อภิกษุไม่สำรวมอินทรีย์ อาจนำมาซึ่งความเสียหายทั้งต่อตนเองและผู้อื่น การประพฤติวัตรปฏิบัติตนเพื่อการสำรวมอินทรีย์จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ภิกษุในพระพุทธศาสนาจะต้องประพฤติปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความมัวหมองจิตใจ เมื่อภิกษุมีการสำรวมอินทรีย์อย่างเคร่งครัดและครบถ้วนแล้ว ถือได้ว่าภิกษุรูปนั้นได้ปฏิบัติตามหลักการสำรวมอินทรีย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพและสมบูรณ์แบบ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการบรรลุมรรคผลนิพพาน การปฏิบัติตามหลักการสำรวมอินทรีย์อย่างเคร่งครัดจึงเป็นสิ่งที่ภิกษุควรประพฤติวัตรปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอ เพื่อรักษาความบริสุทธิ์ของศีล สมาธิ ปัญญา ทางกาย วาจา และใจ ป้องกันการเกิดกิเลสหรือความมัวหมอง การปฏิบัติตนเพื่อการสำรวมอินทรีย์อย่างครบถ้วนจะส่งผลให้ภิกษุสามารถดำเนินชีวิตตามหลักธรรมวินัยได้อย่างดีเยี่ยม และเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การบรรลุมรรคผลนิพพานอย่างแท้จริง เพราะหลักการสำรวมในทางพระพุทธศาสนามีความสำคัญลึกซึ้งก่อให้เกิดผลดีต่อผู้ประพฤติปฏิบัติเพราะสามารถทำให้พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ดังปรากฏคำสอนว่า ภิกษุผู้สำรวมทวารทั้งปวง ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้^๓

^๓ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๖๑/๑๔๖, พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๒๓.

๓. จากการวิเคราะห์สาเหตุและปัจจัยแห่งการสำรวมอินทรีย์ในภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบทนั้นมีเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องกันอย่างชัดเจน ดังนี้ (๑) เรื่องภิกษุ ๕ รูป มีเหตุปัจจัยเกิดจากความเข้าใจผิดคิดว่าสิ่งที่ตนสำรavnนั้นดีที่สุด (๒) เรื่องภิกษุฆ่าหงส์ มีเหตุปัจจัยเกิดจากความคึกคะนองทางกาย (๓) เรื่องพระโกกาลิกะ มีเหตุปัจจัยเกิดจากการไม่ระวังคำพูด (๔) เรื่องพระธรรมารามเถระ มีเหตุปัจจัยเกิดจากการทราบข่าวปรีติพพานของพระพุทธเจ้า (๕) เรื่องภิกษุผู้คบฝ่ายผิดรูปใดรูปหนึ่ง มีเหตุปัจจัยเกิดจากการดูหมิ่นลาภสักการะของตน (๖) เรื่องปัญจคคทายกพราหมณ์ มีเหตุปัจจัยเกิดจากความตระหนี่ไม่ยอมถวายทาน (๗) เรื่องภิกษุหลายรูป มีเหตุปัจจัยเกิดจากการปรารภนาจะพังธรรม (๘) เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป มีเหตุปัจจัยเกิดจากอยากบรรลุธรรม (๙) เรื่องพระสันตกายเถระ มีเหตุปัจจัยเกิดจากอยากเป็นผู้อยู่อย่างสันโดษ (๑๐) เรื่องพระนังคลกุฎเถระ มีเหตุปัจจัยเกิดจากการตักเตือนตนเองให้อยู่ในสมณเพศ (๑๑) เรื่องพระวัคกลีเถระ มีเหตุปัจจัยเกิดจากการฟังคำสอนของพระผู้มีพระภาค (๑๒) เรื่องสุมนสามเณร มีเหตุปัจจัยเกิดจากปรารภนาการบรรลุธรรม^๓

๑

หลักการสำรวมอินทรีย์ ๖ คือ (๑) จักขุนทรีย์ (๒) โสตินทรีย์ (๓) ขานินทรีย์ (๔) ชิวหินทรีย์ (๕) กายินทรีย์ (๖) มนินทรีย์ มีดังต่อไปนี้

(๑) หลักการสำรวมทางตา คือ การมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี ไม่ให้ยึดติดไม่ให้หลงใหล เพลิดเพลิน ให้พิจารณาสิ่งที่เห็นนั้นเป็นกุศล มองให้เป็นกุศล คือ มองให้เห็นเป็นเพียงรูปกับนามในกรอบของไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา การที่มุ่งเน้นให้ความสำคัญกับการสำรวมระวังอายตนะทางตา ในขณะที่ตามองเห็นรูปอันจะนำมาทั้งคุณประโยชน์และโทษอันไม่พึงประสงค์ จึงต้องมีสติตื่นรู้เท่าทันอารมณ์อยู่ทุกขณะกิริยาอาการที่ตามองเห็นรูป เมื่อตาเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่รวบถือ คือ มองภาพรวมโดยไม่พิจารณาลงไปรายละเอียดของทางทวารนั้น ๆ ว่า ตามองเห็นรูปนั้นสวยงาม ตามองเห็นรูปนี้ไม่สวยงาม ไม่ถือเอาโดยอนุพยัญชนะ คือ มองแยกพิจารณาเป็นส่วน ๆ ไปว่า ตามองเห็นว่าดวงตาคู่นี้สวยงาม แต่จมูกไม่สวยงาม การปฏิบัตินี้เป็นไปเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ เพราะเมื่อไม่สำรวมอินทรีย์แล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชณาและโทมนัสครอบงำ เมื่อปฏิบัติตามหลักการนี้แล้ว ชื่อว่า การสำรวมในจักขุนทรีย์^๓

๒

^๓ พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๕๒๒-๕๗๔.

^๓ ที.ส. (ไทย) ๕/๒๑๓/๗๒-๗๓.

(๒) หลักการสำรวมทางหู คือ เมื่อได้ยินเสียงต่าง ๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี ไม่ให้ยึดติด ไม่ให้หลงใหล เพลิดเพลิน ให้พิจารณาเสียงที่ได้นั้นเป็นกุศล พังให้เป็นกุศล คือ ได้ยินเสียงก็เพียงสักว่าได้ยินเสียงเท่านั้น ไม่นึกคิดปรุงแต่งให้เกิดอกุศล ความโลภ ความโกรธ ความหลง พังให้อยู่ในกรอบของไตรลักษณ์ ใช้สติปัญญากำกับจิตใจอยู่เสมอ รู้เท่าทันกลมายาของกิเลส ด้วยการสำรวมโสตินทรีย์ให้ดีพร้อม หลักการสำรวมโสตินทรีย์ คือ การที่มุ่งเน้นให้ความสำคัญกับการสำรวมระวางอายตนะทางหู ในขณะที่หูได้ยินเสียงที่ผ่านเข้ามากระทบ ต้องมีสติตื่นรู้เท่าทันอารมณ์อยู่ทุกขณะกิริยาอาการที่หูได้ยินเสียง ภิกษุพิจารณาโดยแยบคาย คือ พิจารณาเห็นโทษของการไม่สำรวมโสตินทรีย์ เป็นผู้สำรวมระวางในโสตินทรีย์ เมื่อสำรวมระวางได้อย่างดีแล้ว กิเลสอาสวะทั้งหลายย่อมไม่เกิดขึ้น^๓

(๓) หลักการสำรวมทางจมูก คือ เมื่อได้กลิ่นต่าง ๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี ก็ไม่ให้ยึดติด ไม่ให้หลงใหล เพลิดเพลิน ให้พิจารณากลิ่นที่สูดดมนั้นเป็นกุศล คือ ได้กลิ่นดีหรือไม่ดีก็เพียงสักว่ากลิ่นที่ผ่านมาระทบจมูกเท่านั้น ไม่นึกคิดปรุงแต่งให้เกิดอกุศล ความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้น้อมกลิ่นที่สูดดมนั้นลงในกรอบของไตรลักษณ์ จึงควรมีสติปัญญารักษาจิตใจ มุ่งเน้นให้ความสำคัญกับการสำรวมระวางอายตนะทางจมูก ในขณะที่ได้กลิ่นต่าง ๆ ทั้งชอบใจและไม่ชอบใจ รู้เท่าทันอารมณ์อยู่ทุกขณะอาการที่จมูกได้ดมกลิ่น ภิกษุได้กลิ่นทางจมูกที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้เกิดรักใคร่ กำหนดมีอยู่ แต่ว่าภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดกลิ่นนั้นอยู่ พึงรู้ว่าไม่เสื่อมจากกุศลธรรม การได้กลิ่นเช่นนี้เกิดเป็นกุศล ส่วนว่าภิกษุพาใจให้หลงใหล ปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ ยึดติดกลิ่นนั้นอยู่ พึงรู้ว่าเสื่อมจากกุศลธรรม การได้กลิ่นเช่นนี้ทำให้เกิดอกุศล^๔

(๔) หลักการสำรวมทางลิ้น คือ เมื่อได้ลิ้มรสต่าง ๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี ชอบใจหรือไม่ชอบใจ ก็ไม่ให้ยึดติด ไม่ให้หลงใหล เพลิดเพลิน ให้พิจารณารสที่ได้ลิ้มลองนั้นเป็นกุศล คือ ได้ลิ้มรสที่อร่อยดีหรือไม่อร่อยก็ตาม ก็เป็นเพียงสักว่ารสที่มากระทบลิ้นเท่านั้น ไม่นึกคิดปรุงแต่งรสที่มากระทบลิ้นนั้นให้เกิดอกุศล ความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้พิจารณารสที่ลิ้มลองนั้นลงสู่หลักของไตรลักษณ์ ให้เป็นเพียงอาการของรสที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป จึงควรมีสติปัญญารักษาจิตใจไม่ให้ความอยากในรสเกิดขึ้น หลักการสำรวมชีวิตินทรีย์ คือ การที่มุ่งเน้นให้ความสำคัญกับ

^๓ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๘/๑๐๙.

^๔ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๘/๑๐๙.

การสำรวมระวังอายตนะทางลิ้นในขณะที่ได้ลิ้มรสทั้งชอบใจและไม่ชอบใจ ก็ให้รู้เท่าทันอารมณ์อยู่ทุกขณะที่ได้ลิ้มรส ภิกษุลิ้มรสทางลิ้นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้เกิดรักใคร่กำหนดมีอยู่ แต่ว่าภิกษุไม่เพเลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดในรสนั้นอยู่ พึงรู้ว่าไม่เสื่อมจากกุศลธรรม การลิ้มรสเช่นนี้เกิดเป็นกุศล ส่วนว่าภิกษุพาใจให้หลงไหล ปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ ยึดติดในรสนั้นอยู่ พึงรู้ว่าเสื่อมจากกุศลธรรม การลิ้มรสเช่นนี้ทำให้เกิดอกุศล^๓

๕

(๕) หลักการสำรวมทางกาย คือ เมื่อได้สัมผัสสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่ดีและที่ไม่ดี ชอบใจหรือไม่ชอบใจก็ตาม ก็ไม่ให้ยึดติด ไม่ให้หลงไหล เพเลิดเพลิน ให้พิจารณาสัมผัสที่มากระทบนั้นเป็นกุศล คือ ได้สัมผัสที่ดีหรือไม่ดีก็ตาม ก็เป็นเพียงสภาวะสัมผัสที่มากระทบกายนี้เท่านั้น ไม่นึกคิดปรุงแต่งสัมผัสต่าง ๆ ที่มากระทบกายให้เกิดอกุศล ความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้พิจารณาสัมผัสนั้นลงสู่หลักไตรลักษณ์ ให้เป็นเพียงอาการสัมผัสที่มากระทบกาย มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปในที่สุด จึงควรมีสติปัญญาพิจารณาไม่ให้ความอยากทางกายเกิดขึ้น หลักการสำรวมกายในทรีย คือ การที่มุ่งเน้นให้ความสำคัญกับการสำรวมระวังอายตนะทางกายในขณะที่ได้สัมผัสกับสิ่งที่ชอบใจและไม่ชอบใจ ก็ให้รู้เท่าทันอารมณ์อยู่ทุกขณะที่ได้สัมผัส เมื่อภิกษุประพฤติปฏิบัติด้วยความสำรวมอย่างดีเยี่ยมอยู่อย่างนี้ ย่อมเสวยสุขที่ไม่เจือปนด้วยกิเลส ชื่อว่า คัมภรองทวารในกายินทรียได้เป็นอย่างดี^๓

๖

(๖) การสำรวมทางใจ คือ เมื่อใจได้รับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ทั้งที่ดีและที่ไม่ดี ชอบใจหรือไม่ชอบใจก็ตาม ก็ไม่ให้ยึดติด ไม่ให้หลงไหล ไม่ให้เพเลิดเพลิน ให้พิจารณาอารมณ์ที่มากระทบใจนั้นเป็นกุศล คือ ได้รับรู้อารมณ์ที่ดีหรือไม่ดีก็ตาม ก็เป็นเพียงสภาวะอารมณ์ที่ผ่านเข้ามากระทบใจนี้เท่านั้น ไม่ไปนึกคิดปรุงแต่งอารมณ์ต่าง ๆ ให้เกิดความฟุ้งซ่าน ให้เกิดอกุศล ความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้พิจารณาอารมณ์ที่มากระทบใจนั้นลงสู่ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ให้เป็นเพียงการรับรู้อารมณ์เท่านั้น รู้แล้วให้ปล่อยวาง ไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา เพราะอารมณ์ที่กระทบใจนั้น มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปในที่สุด มุ่งเน้นให้ความสำคัญกับการสำรวมระวังอายตนะทางใจในขณะที่ได้รับรู้อารมณ์ความรู้สึกที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจก็ตาม ก็ให้มีสติรู้เท่าทันอารมณ์ที่เกิดขึ้นนั้นอยู่ทุกขณะจิต เมื่อรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมในมโนทรีย ถ้าภิกษุไม่สำรวมมโนทรียแล้วก็จะ

^๓ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๘/๑๐๙.

^๓ ที.ส. (ไทย) ๕/๒๑๓/๗๒-๗๓.

เป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรม คือ อภิขิมาและโหม่นสครอบงำได้ จึงต้องรักษามนินทรีย์ สำรวมมนินทรีย์ เมื่อภิกษุประพฤติปฏิบัติด้วยความสำรวมอย่างดีเยี่ยมอยู่อย่างนี้ ย่อมเสวยสุขที่ไม่เจือปนด้วยกิเลส ชื่อว่า คัมภรอกทวารในมนินทรีย์ได้อย่างดีเยี่ยม^๓

ทวารทั้ง ๖ มีหลักการสำรวมอินทรีย์ที่สำคัญประกอบด้วยหลักธรรมสนับสนุน คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ศรัทธา ความเพียร ความอดทน ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งใจ อโลภะ โทสะ โมหะ หิริ โอตตปปะ สติ สัมปชัญญะ ความไม่ยึดมั่นถือมั่นในขันธ ๕ ความไม่คึกคะนองทางกายวาจาใจ เป็นต้น^๓

คำสอนนำไปสู่การบรรลุธรรมในภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบท เป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎกที่ประกอบด้วยคำสอนในรูปแบบพระคาถาฉันท์ลักษณะ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ เรื่อง โดยเนื้อหาหลักมุ่งเน้นการฝึกฝนและสำรวมอินทรีย์ของภิกษุ เพื่อเป็นแนวทางการประพฤติปฏิบัติ คำสอนในภิกขุวรรคนี้สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนหลัก ได้แก่ (๑) ธรรมบท ซึ่งประกอบด้วยพุทธภาษิตหรือพระคาถาที่สื่อถึงหลักธรรมที่สำคัญ (๒) อรรถกถาธรรมบท ซึ่งเป็นคำอธิบายเพิ่มเติมของผู้แต่งเพื่อขยายความหมาย และทำให้คำสอนในพระคาถาเข้าใจได้ง่ายและชัดเจนยิ่งขึ้น คำสอนในภิกขุวรรคสะท้อนถึงความสำคัญของการสำรวมอินทรีย์ ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา เพื่อให้ภิกษุสามารถปฏิบัติตนตามแนวทางที่ถูกต้องและเจริญในทางธรรม โดยการสอนของพระผู้มีพระภาคมีสองรูปแบบหลัก ได้แก่ (๑) การสอนแบบย่อ ซึ่งเน้นการตรัสสรุปหัวข้อธรรมสำคัญ (๒) การสอนแบบละเอียด ซึ่งมีการแยกแยะอธิบายหัวข้อธรรมต่าง ๆ อย่างละเอียด^๓ นอกจากนี้พระผู้มีพระภาคทรงใช้คำถามเป็นเครื่องมือในการสอน เพื่อกระตุ้นกระบวนการคิดของภิกษุ หรือบางครั้งพระองค์ทรงตั้งคำถามขึ้นเองเพื่อเป็นการเริ่มต้นการแสดงธรรม และบัญญัติสิกขาบทต่าง ๆ^๔ ดังนั้น คำสอนในภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบท จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการชี้นำภิกษุให้ดำเนินชีวิตตามหลักธรรม และเสริมสร้างการพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้นตามแนวทางพระพุทธศาสนา นำไปสู่การบรรลุธรรม

^๓ ที.สี. (ไทย) ๕/๒๑๓/๗๒-๗๓.

^๓ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๕๒๒-๕๗๔.

^๓ อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๔/๖๗.

^๔ วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๖/๙.

การสำรวจอินทรีเพื่อส่งเสริมสมณสาธูปถือเป็นเรื่องสำคัญมาก โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจากเหตุการณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงการขาดการสำรวจอินทรีในบางกรณี ซึ่งอาจทำให้ภิกษุบางรูปประพฤตินั้นไม่เหมาะสมกับสถานะสมณสาธูป ถึงแม้พฤติกรรมเหล่านั้นจะไม่ขัดต่อธรรมวินัยโดยตรง แต่เมื่อพิจารณาจากมุมมองของสังคมแล้ว ก็อาจทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์จากชาวบ้านและสื่อมวลชน โดยเฉพาะจากสื่อออนไลน์ที่สามารถเผยแพร่ข้อมูลได้รวดเร็ว ด้วยเหตุนี้ ภิกษุจึงจำเป็นต้องใช้หลักธรรมในการสำรวจอินทรีในชีวิตประจำวัน เพื่อให้การดำเนินชีวิตในสังคมสามารถสอดคล้องกับหลักธรรมวินัย และยังคงรักษาความสงบเรียบร้อยในชีวิตสมณะได้ การสำรวจอินทรีจึงไม่เพียงแต่เป็นการฝึกฝนจิตใจให้มีสติ แต่ยังเป็นการพิจารณาถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากการกระทำที่ไม่เหมาะสม ภิกษุดำรงชีวิตโดยการอาศัยปัจจัย ๔ ซึ่งประกอบด้วย จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรค ที่ได้รับจากชาวบ้าน การสำรวจอินทรีในการบริโภคปัจจัย ๔ จึงเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งแก่ภิกษุและผู้ให้ โดยภิกษุควรใช้ปัจจัย ๔ ด้วยความระมัดระวังและเห็นคุณค่า ไม่บริโภคหรือใช้สอยอย่างฟุ้งเฟ้อฟุ้งเฟ้อหรือมัวเมา แต่ควรทำด้วยกิริยาอาการที่สำรวม ทั้งนี้เพื่อเป็นการแสดงความขอบคุณและเคารพในสิ่งที่ได้รับจากผู้ถวาย และเพื่อให้การดำเนินชีวิตของภิกษุเป็นไปตามแนวทางที่ดั่งามเหมาะสมแก่สมณสาธูป นอกจากการคำนึงถึงภิกษุหมั่นมากแล้ว ก็ต้องคำนึงถึงประชาชน จะทำอะไรแม้แต่จะปรากฏตัวในที่สาธารณะก็ต้องวางตัวให้เหมาะสมเป็นที่เลื่อมใสของประชาชน ให้ประชาชนเกิดความพอใจในจิตใจว่าได้เห็นกิริยามารยาทอาการสำรวมของภิกษุ^๔ ๑

บทสรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์สาเหตุและปัจจัยแห่งการสำรวจอินทรีในภิกษุวรรค อรรถกถาธรรมบท มีดังต่อไปนี้

สาเหตุและปัจจัยแห่งการสำรวจอินทรีในภิกษุวรรค อรรถกถาธรรมบทนั้น มีเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องกันชัดเจน ดังต่อไปนี้ (๑) เรื่องภิกษุ ๕ รูป มีเหตุปัจจัยเกิดจากความเข้าใจผิดคิดว่าสิ่งที่ตนสำร่วนนั้นดีสุด (๒) เรื่องภิกษุฆ่าหงส์ มีเหตุปัจจัยเกิดจากความคึกคะนองทางกาย (๓) เรื่องพระโกกาลิกะ มีเหตุปัจจัยเกิดจากการไม่ระวังคำพูด (๔) เรื่องพระธรรมารามเถระ มีเหตุปัจจัย

^๔ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), ตามพระใหม่ ไปเรียนธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๘๕-๘๖.

เกิดจากการทราบข่าวปรีณิพพานของพระพุทธเจ้า (๕) เรื่องภิกษุผู้คบฝ้ายผิดรูปใดรูปหนึ่ง มีเหตุปัจจัยเกิดจากการดูหมิ่นลาภสักการะของตน (๖) เรื่องปัญจคคทายกพราหมณ์ มีเหตุปัจจัยเกิดจากความตระหนี่ไม่ยอมถวายทาน (๗) เรื่องภิกษุหลายรูป มีเหตุปัจจัยเกิดจากการปรารภนาจะพังธรรม (๘) เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป มีเหตุปัจจัยเกิดจากอยากบรรลุตถธรรม (๙) เรื่องพระสันตกายเถระ มีเหตุปัจจัยเกิดจากอยากเป็นผู้อยู่อย่างสันโดษ (๑๐) เรื่องพระนังคณเถระ มีเหตุปัจจัยเกิดจากการตักเตือนตนเองให้อยู่ในสมณเพศ (๑๑) เรื่องพระวัคคิเถระ มีเหตุปัจจัยเกิดจากการฟังคำสอนของพระผู้มีพระภาค (๑๒) เรื่องสุนนสามเณร มีเหตุปัจจัยเกิดจาก ปรารถนาการบรรลุตถธรรม ซึ่งเหตุปัจจัยเหล่านี้ไม่เพียงช่วยในการควบคุมอินทรีย์เท่านั้น แต่ยังช่วยส่งเสริมการปฏิบัติธรรมเพื่อให้เกิดผลที่ยั่งยืน สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติจริงของภิกษุในปัจจุบัน เพื่อลดปัญหาพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม และเสริมสร้างความศรัทธาในพระพุทธศาสนาต่อไป

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาในภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบท ผลการวิจัยพบว่า ในภิกขุวรรคทั้ง ๑๒ เรื่อง มีเนื้อหาที่ประพันธ์เป็นร้อยแก้วผสมกับบทร้อยกรอง เป็นพระคาถาที่ประพันธ์เป็นบทร้อยกรอง เติบเรื่องโดยประพันธ์เป็นร้อยแก้ว โดยการที่พระอรรถกถาจารย์เล่านิทานประกอบเรื่องราวเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เป็นพระคาถาและเรื่องราว ๆ ที่มีความสอดคล้องเชื่อมโยงและสัมพันธ์กันระหว่างปัจจุบันกาลและอดีตกาล โดยโครงสร้างของภิกขุวรรคประกอบด้วย ๔ ส่วน คือ (๑) บทเกริ่นนำที่แนะนำเนื้อหาของเรื่อง (๒) เนื้อหาหลักที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง (๓) คำสอนของพระผู้มีพระภาคในรูปแบบพระคาถา ซึ่งมักจะประกอบด้วยข้อคิดหรือคำสอนในลักษณะร้อยกรอง พร้อมคำอธิบายจากพระอรรถกถาจารย์ในรูปแบบของบทอรรถกถา (๔) การสรุปคำสอนในตอนท้าย สอดคล้องกับงานวิจัยของ เกศนี นุชทองม่วง ได้วิจัยเรื่อง “อรรถกถาธรรมบท : การศึกษาในฐานะวรรณกรรมคำสอน” ผลการวิจัยพบว่า อรรถกถาธรรมบทนั้นมีบทบาทสำคัญในการเป็นวรรณกรรมเกี่ยวกับคำสอนมาเป็นเวลานาน ดังจะเห็นได้จากการปรากฏเรื่องของผู้ฟังในแต่ละเรื่องที่ยกตัวอย่างประกอบคำสอน กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทรงใช้พระธรรมบทสั่งสอนในสมัยพุทธกาล คำสอนของพระพุทธเจ้าได้รับการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ

โดยอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย เมื่อมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว อรรถกถาธรรมบทจึงแพร่หลายมากขึ้น^๔ ๒

หลักการสำรวมอินทรีย์ในภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบท คือ การจัดระเบียบอินทรีย์ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้เกิดการสำรวมระวัง เพื่อปิดกั้น และป้องกันกิเลสบาปอกุศลทั้งหลายไม่ให้เกิดขึ้นในจิตใจ ในเวลาที่มีการรับรู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทางทวารทั้งหมด ป้องกันอารมณ์ไว้ไม่ให้ตกไปในบาปอกุศลธรรมกิเลสเครื่องเศร้าหมองทางทวารทั้ง ๖ ได้แก่ (๑) จักขุอินทรีย์ (๒) โสติดินทรีย์ (๓) ฆานินทรีย์ (๔) ชิวหินทรีย์ (๕) กายินทรีย์ (๖) มนินทรีย์ ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสให้ภิกษุทั้งหลายสำรวมระวัง เพราะเมื่อไม่สำรวมระวังย่อมนำมาซึ่งโทษทั้งแก่ตนและผู้อื่น สอดคล้องกับงานเขียนของ พระมหารณกร กตปุญโญ (ดรกมลกานต์) และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “การประยุกต์หลักอินทรีย์สังวรในการดำเนินชีวิต” ผลการวิจัยพบว่า สิ่งที่สำคัญของการสำรวมอินทรีย์นั้น เป็นการฝึกสติให้รู้เท่าทันอารมณ์ที่เกิดขึ้นและทำให้ดับไปโดยเร็ว เพื่อไม่ให้เกิดความยินดีความยินร้าย เกิดความชอบใจ และไม่ชอบใจ ที่เกิดขึ้นนั้นให้ดับไปได้โดยรวดเร็ว เป็นการป้องกันไม่เกิดบาปอกุศล และความทุกข์ต่าง ๆ การประยุกต์อินทรีย์สังวรกับการดำเนินชีวิตนั้น เริ่มต้นจากการสำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย เพราะอินทรีย์เป็นเหตุให้เกิดกิเลส การสำรวมอินทรีย์ทำให้จิตเป็นสมาธิมีความตั้งมั่นดี หรือจะพิจารณาความจริงอะไรก็แจ่มชัด เกิดประโยชน์ทั้งทางโลกและทางธรรม^๕ ๓

สาเหตุและปัจจัยแห่งการสำรวมอินทรีย์ในภิกขุวรรค อรรถกถาธรรมบท ๑๒ เรื่อง คือ (๑) เรื่องภิกษุ ๕ รูป มีเหตุปัจจัยเกิดจากความเข้าใจผิดคิดว่าสิ่งที่ตนสำรมนั้นดีสุด (๒) เรื่องภิกษุฆ่าหังส มีเหตุปัจจัยเกิดจากความคึกคะนองทางกาย (๓) เรื่องพระโกกาลิกะ มีเหตุปัจจัยเกิดจากการไม่ระวังคำพูด (๔) เรื่องพระธรรมมารามเถระ มีเหตุปัจจัยเกิดจากการทราบข่าวปรีณิพพานของพระพุทธเจ้า (๕) เรื่องภิกษุผู้คบฝ้ายผิดรูปใดรูปหนึ่ง มีเหตุปัจจัยเกิดจากการดูหมิ่นลามก

^๔ เกศนี นุชทองม่วง, “อรรถกถาธรรมบท : การศึกษาในฐานะวรรณกรรมศาสนา”, วิทยานิพนธ์อักษร ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), หน้า ๒๓๐.

^๕ พระมหารณกร กตปุญโญ (ดรกมลกานต์) และคณะ, “การประยุกต์หลักอินทรีย์สังวรในการดำเนินชีวิต”, วารสารวิชาการธรรมทรรณ, ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๖๒): ๒๔๕.

สักการะของตน (๖) เรื่องปัญจักคทายกพราหมณ์ มีเหตุปัจจัยเกิดจากความตระหนี่ไม่อยากถวายทาน (๗) เรื่องภิกษุหลายรูป มีเหตุปัจจัยเกิดจากการปรารถนาจะพึงธรรม (๘) เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป มีเหตุปัจจัยเกิดจากอยากบรรลุธรรม (๙) เรื่องพระสันตกายเถระ มีเหตุปัจจัยเกิดจากอยากเป็นผู้อยู่อย่างสันโดษ (๑๐) เรื่องพระนังคละภูเถระ มีเหตุปัจจัยเกิดจากการดักเตือนตนเองให้อยู่ในสมณเพศ (๑๑) เรื่องพระวัคคลีเถระ มีเหตุปัจจัยเกิดจากการฟังคำสอนของพระผู้มีพระภาค (๑๒) เรื่องสมณสามเณร มีเหตุปัจจัยเกิดจาก ปรารถนาการบรรลุธรรม มีผลลัพธ์ คือ “บรรลุอรหัตตผลขณะปลงผมเสร็จ” สอดคล้องกับงานของ **พระมหานำเกียรติ วิสุทโธ (ทองทวี)** ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสังวรสูตร” ผลการวิจัยพบว่า การสำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดีในร้าย ในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโณภูมัพพะ ฐธรรมาภรณ์ด้วยใจ ระวังไม่ให้เลสเกิดขึ้นครอบงำใจของตนได้ ถ้าไปหลงยึดติดเพลิดเพลินอยู่ กำลังเสื่อมจากกุศลธรรมทั้งหลาย โดยการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ โดยอาศัยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ และองค์คุณของวิปัสสนาซึ่งเป็นธรรมที่คอยเกื้อหนุนด้วยการมีสติสัมปชัญญะในการพิจารณาด้วยความเพียรตลอดเวลา สามารถตัดละต้นเหตุแห่งอกุศลธรรมกามคุณ ๕ นีวรณ ๕ อุปาทานขันธ ๕ ซึ่งเป็นการสำรวมระวังป้องกันไม่ให้จิตตกอยู่ภายใต้การครอบงำของกิเลสบาปอกุศลธรรมทั้งหลายซึ่งเป็นทางแห่งความเสื่อมและความฉิบหายอันจะพึงเกิดขึ้น^๔

นอกจากนี้ ในบริบทสังคมปัจจุบัน ผลการวิจัยนี้มีคุณค่าอย่างยิ่งในการนำไปประยุกต์ใช้แก้ไขปัญหาวุฒิกรรมที่ไม่เหมาะสมของภิกษุบางรูปในสังคมไทย โดยเฉพาะการนำหลักธรรมและปัจจัยที่ส่งเสริมความสำรวมอินทรีย์ไปประยุกต์ใช้ในการอบรม หรือสร้างแนวทางปฏิบัติสำหรับสถาบันสงฆ์เพื่อเพิ่มศรัทธาของประชาชนต่อพระพุทธศาสนาสืบไป

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

คณะกรรมการมหาเถรสมาคม ควรมีนโยบายเกี่ยวกับการสำรวมอินทรีย์สำหรับภิกษุภายใต้การปกครอง ดังต่อไปนี้

^๔ พระมหานำเกียรติ วิสุทโธ (ทองทวี), “ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสังวรสูตร”, วารสารวิชาการธรรมทรรศน์, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๖๔): ๑๘๒.

(๑) บูรณาการหลักการสำรวมอินทรีย์และพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับการสำรวมอินทรีย์ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และศูนย์การศึกษาภายในวัด โดยมอบหมายให้พระสังฆาธิการทุกระดับชั้น ช่วยกันสอดส่องเอาใจใส่ดูแลภิกษุและสามเณรในเขตปกครองของตน ให้มีความประพฤติปฏิบัติตนเหมาะสมแก่สมณสาธูป

(๒) จัดหลักสูตรหรือพัฒนาคู่มือหลักการสำรวมอินทรีย์และหลักธรรมที่สอดคล้องกับการสำรวมอินทรีย์ในพระพุทธศาสนาสำหรับภิกษุและสามเณร เพื่อให้เป็นระเบียบแบบแผนปฏิบัติให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

(๓) ส่งเสริมสนับสนุนโดยจัดสรรงบประมาณเพื่อดำเนินการในเรื่องการบวช เช่น โครงการบวชฟรี มีการฝึกปฏิบัติและการประเมินผลสำหรับโครงการบวชระยะสั้นหรือบวชระยะยาว เพื่อเป็นการส่งเสริมและสนับสนุนภิกษุที่มีคุณภาพสู่สังคม และดำรงตนอย่างเหมาะสมในสมณเพศ เป็นที่เคารพศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย

ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

ข้อเสนอแนะทั่วไปในการสำรวมอินทรีย์สำหรับภิกษุ สิ่งที่สำคัญของการสำรวมอินทรีย์นั้น เป็นการฝึกสติรู้เท่าทันอารมณ์ที่เกิดขึ้นและทำให้ดับไปโดยเร็ว เพื่อไม่ให้เกิดความยินดีความยินร้าย เกิดความชอบใจ และไม่ชอบใจ ที่เกิดขึ้นนั้นให้ดับไปได้โดยรวดเร็ว เป็นการป้องกันไม่เกิดบาปอกุศล และความทุกข์ต่าง ๆ ดังนี้

(๑) การมีสติรู้ตัวในทุกอิริยาบถ คือ ไม่ปล่อยให้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทำงานไปโดยอัตโนมัติ แต่มีสติรู้ว่าเรากำลังรับรู้อะไรอยู่ และรับรู้อย่างมีการพิจารณา

(๒) การระวังไม่ให้ใจตกเป็นทาสของสิ่งเร้า เช่น เห็นรูปแล้วไม่หลงใหล ได้ยินเสียงแล้วไม่โกรธ สัมผัสรสหรือกลิ่นแล้วไม่ยึดติด

(๓) เป้าหมายเพื่อการพัฒนาจิต คือ การสำรวมอินทรีย์ไม่ใช่เพียงการห้าม แต่เป็นการฝึกฝนให้ใจแข็งแรง มีวินัย และเป็นอิสระจากอารมณ์

(๔) เป็นพื้นฐานของการเจริญปัญญา หากไม่สามารถสำรวมอินทรีย์ได้ ใจจะฟุ้งซ่านจดจ่อกับสิ่งภายนอก ทำให้ไม่สามารถเจริญสติปัญญาหรือวิปัสสนาได้อย่างมีผล

กล่าวโดยสรุป สิ่งสำคัญของการสำรวมอินทรีย์ คือ สติ ที่คอยกำกับใจ ไม่ให้หลงไหลไปตาม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไปในทางที่ก่อให้เกิดกิเลส แต่เพื่อให้เกิดความสงบและปัญญาในการพ้นทุกข์

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

๑. การศึกษาวิเคราะห์เหตุปัจจัยแห่งความประมาทในอปัปมาทวรรค อรรถกถาธรรมบท
๒. การศึกษาวิเคราะห์เหตุปัจจัยแห่งการบรรลุธรรมในอรหัตตวรรค อรรถกถาธรรมบท

บรรณานุกรม

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

- _____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). ตามพระใหม่ ไปเรียนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๖.

(๒) วิทยานิพนธ์:

เกศนี นุชทองม่วง. “อรรถกถาธรรมบท: การศึกษาในฐานะวรรณกรรมคาสอน”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖.

(๓) บทความ:

พระเทพเวที (พล อาภาโร). “บันทึกประวัติศาสตร์ การเสนอให้มีพระราชบัญญัติพระปริยัติธรรม พ.ศ. ๒๕๖๒”. วารสารสำนักเรียนวัดอาวุธวิกสิตาราม ศาสนศึกษา. ปีที่ ๓๓ (กันยายน ๒๕๖๖): ๗๖-๙๓.

พระมหาธนกร กตปุญโญ (ดร.กมลกานต์) และคณะ. “การประยุกต์หลักอินทรีสังวรในการดำเนินชีวิต”. วารสารวิชาการธรรมทรรศน์. ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๖๒): ๒๔๕-๒๕๖.

พระมหานำเกียรติ วิสุทธิ (ทองทวี). “ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสังวรสูตร”. วารสารวิชาการธรรมทรรศน์. ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๖๔): ๑๗๑-๑๘๒.

(๔) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

- ไทยพีบีเอส. (๑๓ พ.ย. ๖๖). “พวงเพ็ชร เร่งทำ Big Data พระภิกษุสงฆ์ ดูแลสิทธิรักษาพยาบาล”. Thai PBS. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.thaipbs.or.th/news/content/333837> [๗ มกราคม ๒๕๖๗].
- มติชนออนไลน์. (๑๖ พ.ย. ๖๖). “พระเมธาธิบดีฯ ซึ่งรถเซไปมา อีก ๑ รูปที่มาด้วยบัดดี้ จับสีกทั้งคู่ ตอนรอให้สร้างสังข์ ตร.ซื้อเหล้าเพิ่ม”. มติชนออนไลน์. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://www.matichon.co.th/region/news_4286418 [๗ มกราคม ๒๕๖๗].
- มติชนออนไลน์. (๒๑ พ.ย. ๖๖). “เจ้าอาวาสวัดดัง หอบเงินกฐิน ๗ แสนหนี ติดหนี้ชาวบ้านอีก ๔ ล้าน ดอดขึ้นบัสหายตัวเจียบ”. มติชนออนไลน์. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://www.matichon.co.th/region/news_4293753 [๗ มกราคม ๒๕๖๗].
- มติชนออนไลน์. (๒๑ มี.ค. ๖๖). “เพจดังแฉ รักษาการเจ้าอาวาส ถลกสบงเปลี่ยนชุดปาร์ตี้กลางคืน ผู้ใหญ่บ้าน คาดถูกใส่ร้าย”. มติชนออนไลน์. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://www.matichon.co.th/region/news_3885004 [๗ มกราคม ๒๕๖๗].

